

Jens-Ivar Nergård:

Samisk muntlig tradisjon som rettskilde

Innlegg på Høyesteretts konferanse om samiske saker i norske domstoler, Oslo 21. mars 2022.

1. De samiske skriftlige kildene

Det kan argumenteres med tyngde for at samiske kilder er preget av norsk offentlighet, at norske myndigheter har manglet kunnskap om samisk historie og kultur, og at det i sin tur har preget skriftlige kilder og rettsoppfatninger. En følge er at den norske majoritetsbefolkningens syn og interesser har preget og dominert samiske rettsspørsmål. De kjente historiske kildene ble til i fornorskingsperioden på bekostning av de samiske. Det er norske myndigheters forståelse av samiske forhold som preger skriftlige kilder og rådende rettsoppfatninger, slik Kirsti Strøm Bull påpeker.

Mangelen på skriftlig samisk kildemateriale har en sammensatt bakgrunn. Det har vesentlig sammenheng med fornorskningstiden der målet var å gjøre samer til norske borgere gjennom et språkskifte der mange forlot det samiske språket og ble norske språkbrukere. Politikken varte i mer enn hundre år og var på sitt mest intense mellom 1850 og 1959. I noen samiske områder varte offensiven til langt ut på 1970-tallet. De norske anstrengelsene med å få til et samisk språkskifte er en viktig grunn til at det samiske skriftlige kildematerialet fram til tidlig på 1900-tallet ble forfattet av embedsmenn, teologer, misjonærer, lærere og leger. Nedtegnelsene de gjorde var påvirket av de oppfatninger de hadde av samer og samisk tradisjon som mange av dem var meget skeptiske til, for å si det forsiktig. Det de beskrev, var ofte det de ville til livs. Et eksempel finner vi i læreren og misjonæren Isak Olsens beretninger om «Lappernes Villfarelse og Overtro». Til tross for at tittelen underminerer tekstens troverdighet, har den vært verdsatt i norske og skandinaviske akademiske miljøer.

De tidligste samiske tekster skrevet av samer ble forfattet av Lars Hætta og Anders Bær mens de var livstidsfanger på Akershus festning etter Kautokeinoopprøret i 1852. De regnes som de eldste tekstene på nordsamisk, og ble til på initiativ fra teologen og språkforskeren Jens A. Friis som ga dem opplæring i norsk og skrijving mot den førstehåndskunnskapen han fikk tilbake om samiske forhold. Friis kan også ha påvirket det de skrev da han søkte om benådning for begge (Oskal et al., 2019). Johan Turis tekst: «Min bok om samene» (*Muittalus Samid Birra*) er den aller første boka om samiske forhold forfattet av en same (Turi, 1910). Det er et etnografisk verk om samenes liv og

trosforestillinger med hovedvekt på reindriften, men også påvirket av Turis medhjelper med boka, den danske etnografen og kunstneren Emilie Hatt.

2. Fornorskningens klamme hånd over samisk tradisjon

Etter at Norge fikk sin selvstendighet i 1905, ble fornorskningen av samene mer maktpåliggende, tydeligere artikulert og mer systematisk gjennomført. Fra da kom den endelige løsningen på fornorskingsarbeidet i skolene. Gjennom storstilt utbygging av internatskoler i områdene med stort innslag av samisk og kvensk bosetting, de såkalte «overgangsdistriktene» der språkskiftene var realistiske.

Norsk samepolitikk hadde sterke nasjonalistiske trekk som må forstås i den tidsånden som rådet i en nyslått nasjon. Den nasjonale selvbevisstheten ble dessuten betydelig påvirket av de internasjonale vitenskapsmiljøenes klassifisering av folkegrupper og endte opp som raseteorier og raseforskning som fikk et naturlig opphør under 2.verdenskrig. Fram til da hadde tankegodset rukket å gjøre stor skade også i samiske miljø (Nergård, 2019,2022).

Den samiske historikeren Steinar Pedersen viser at degraderingen av samene i skolene også kom til uttrykk i praktisk politikk: «Et negativt høydepunkt i denne politikken var jordloven og jordsalgsreglementet for Finnmark av 1902. Der ble det satt forbud mot salg av jord i amtet til andre enn norsktalende. Formelt stod disse bestemmelsene ved lag inntil 1965» (Pedersen, 2011).

I utdanningspolitikken ble fornorskningen gjennomført uten blyghet over dens rasistiske idégrunnlag. De offentlige myndighetene som hadde ansvaret for å gjennomføre den, hevdet at målet med fornorskningen var en håndsrekning til samene ved å gjøre dem til norske borgere og løfte dem til «*et høyere kulturtrinn*».

Fra et samisk ståsted dreide fornorskningen seg om å bytte den samiske sjelen mot en norsk. Forvandlingen omfattet ikke bare språket, men den samiske tradisjonen der kunnskap, trosforestillinger, naturforståelse og forvaltning av naturen stod sentralt.

Den samiske motstanden mot fornorskningspolitikken var både skarp og tydelig, men i første omgang til liten nytte. Den samiske pedagogen Per Fokstad skrev i 1926 til Den Parlamentariske Skolekommisjonen og ba myndighetene om å dempe offensiven i internatdriften, satse på mindre skoler i bygdene, og gi barna opplæring på samisk.

Kommisjonen svarte blant annet: «...Fokstad krever at Norge skal sørge for å få utviklet en egen samisk åndskultur, «noget som ikke finnes»». Kommisjonen begrunnet svaret: «Samene har ikke utviklet noen kultur som passer for et fastboende liv. Og det er heller ikke noe som tyder på at en slik kultur lar seg opparbeide: Folkets egenart og begavelse peker ikke i den retning» (Tvete, 1955).

Det var rene ord for pengene fra en offentlig myndighet.

Finnmarks andre skoledirektør Kristian Brygfeld, var ikke særlig bedre i sin oppfatning av samene. Han skrev i et brev til Kirke- og Undervisningsdepartementet i 1923: «Lapperne har hverken hatt evne eller vilje til å bruke sitt språk som skriftspråk...» og heller «ingen evne til på egen hånd å heve seg op til et høyere kulturtrinn uten veien gjennom norsk språk og kultur». Skoledirektørens forklaring var slett ikke et eksempel til etterfølgelse for offentligheten og det lærerkorpset han ledet: «De få individer som er igjen i den opprinnelige lappiske folkestamme er nu så *degenereret* at det er lite håp om nogen forandring til det bedre for dem. De er *håpløs og hører til Finnmarkens mest tilbakesatte og usleste befolkning og skaffer den største kontingent herfra til sidsykeasyler og åndssvakeskoler*» (Eriksen og Niemi, 1981).

I dagens pågående debatt om konsekvensene av fornorskningen, står to syn steilt mot hverandre:

Grupperingen som oppfatter fornorskningen som velgjører for den samiske befolkningen og som ofte unnskylder skadeverket den påførte det samiske folk. Den kommer lett i skade for å *bagatellisere* de konsekvensene politikken fikk for mange barn og familier. Fra denne leiren kommer gjerne avveiningen mellom de livsskjebner som havarerte i fornorskningssantaltene mot dem som angivelig klarte seg: En problemstilling som i fotballterminologien kunne betegnes som *uavgjort eller et 0-0-resultat*. Det er en problematisk posisjon i forhold til fornorskningens mange ofre og alt som ble skadet i en kulturtradisjon som var bygget opp gjennom århundre. Den stemmer dessuten dårlig overens med de erfaringer den samiske pedagogen Anders Larsens gjorde med samiske elever i fornorskningsskolene. Han hevdet at det var få blant de samiske elevene som ikke tok skade på sin sjel. Ánde Somby omtaler forsøket på å nedskalere overgrepene som «*pyttсан-*

perspektivet». En utfordrende side ved denne forståelsen av fornorskningen er at den hverken hadde offer eller skjulte overgrep.

3. Det muntlige kildematerialet

Det samiske miljøets forståelse av fornorskningen er ganske samstemt i at den var et sammenhengende skadeverk på mange enkeltpersoner, familier, fellesskap, språk og samisk tradisjon. I ettertid har fornorskningen krevd store anstrengelser som tidligere sametingspresident Ole Henrik Magga sammenlikner med å sette sammen en vase som har falt i gulvet og gått i knas. Det er både et talende og adekvat bilde av det samiske restaureringsarbeidet etter fornorskningen som i internasjonal forskning gjerne omtales som dekolonisering.

Til tross for at samisk historie på viktige områder mangler skriftlig dokumentasjon som er skapt av det samiske miljøet selv, er historisk materiale og dokumentasjon ikke fraværende. Ved etableringen av Nordisk Samisk Institutt i 1973, senere en del av Sámi allaskuvla/Samisk høgskole som ble opprettet i 1989, utviklet det samiske samfunnet egne forskningsmiljø og forskningssamarbeid på tvert av grensene som deler det samiske folk mellom fire nasjonalstater.

Like fullt lener samisk tradisjon seg mot en muntlig dokumentasjonspraksis som var den sentrale fram til nyere tid. Forvisningen av samisk språk i skolene førte til at mange hverken lærte å lese eller skrive samisk, en del heller ikke norsk. Også i de såkalt kjernesamiske områdene ble det samiske språket kneblet.

At fraværet av et skriftlig kildemateriale har sammenheng med fornorskningen og ødeleggende skader på samisk språk og tradisjon, kan vanskelig avvises eller betviles. Den muntlige tradisjonen hadde bedre kår og står fortsatt stekt i samiske miljø. Derfor mangler ikke de samiske kildene, men de har ofte ikke har en skriftlig form. De er materialisert i ulike praksiser, og vi finner dem i et rikt fortellingsmateriale, i joiken, i handverket (doudji) og i omgangen med naturen. De hører til de eldste og tradisjonsbærende kulturuttrykkene som også bærer det eldste dokumentasjonsmaterialet. De har en form som knytter dem til levde

liv. De samiske fortellingene er ofte knyttet naturen, steder og normer for bruk av den og fordeling av ressurser. De inneholder ofte påminnelser om ressursenes begrensinger og naturens egne grenser for beskatning. I fortellingsmaterialet har naturen sin egen stemme som har vokst ut av brukernes erfaringer med dens grenser og begrensinger. Denne naturforståelsen ble til før biologien avdekket de økologiske rammene for bærekraftig naturforvaltning og er den samiske tradisjonens egen erfaringsvitenskap. Den havnet dessverre på kirkens og skoleverkets liste over primitiv tenkning. Der havnet også joiken fordi den kunne frembringe en person eller et sted som ble joiket. Den indre samtalen joiken beforder mellom personer og mellom personer og steder, er et unikt dokumentasjonsmateriale som lik fortellingene avbilder levd liv og steder.

I akademiske miljø blir disse kildene ofte omtalt som *minnemateriale*. Ordet brukes ofte med en lett desavuerende eller underkjennende betydning, men oppfatningen mangler ofte en velbegrunnet vurdering. Det er tydelig i Høyesteretts begrunnelse i Korsjøfjelldommen fra 1998: «Retten er henvist til å bygge på skriftlig materiale om bruksutøvelsen». I Selbudommen la imidlertid Høyesterett vekt på de tradisjonelle samiske kildene og gikk i rette med det skriftlige materialet motparten la fram.

De muntlige samiske kildene hører til grunnfjellet i samiske dokumentasjonspraksis. I reindriften inngår de i regnskapet hver siida holder over sin historie og praksis med dyr og beitemark. Fortellingene gjennomgripende og er ikke tilfeldige historier: De *er* siidaens historie.

Fremfor noe er det muntlige materialet den samisk tradisjonens dokumentasjonshistorie. Hver enkelt siida har sine egne fortellinger om beiter, trekkruter og ressursene som de har forvaltet gjennom tidene. Det muntlige materialet er lagringssted for dyrekjøpt erfaring. Det er helt avgjørende for den kyndighet og kunnskap siidaen er avhengig av, og et lagringssted for kunnskap og opplæring i reindriften. Viktige sider ved hver siidas historie er nedfelt i et muntlig materiale.

Dette materialet er hver siidas *omreisende bibliotek* som er samlet over generasjoner. Det gir dagens gjeterer tilgang til tidligere gjeteres innsikt og ferdigheter både innafor siidaens områder og i forholdet mellom siidaer. Det muntlige materialet har sin egen orden og må

regnes som en egen kunnskapsform. Ved Samisk høyskole er det et eget professorat i samisk kunnskap.

Den som vil fordype seg i tradisjonens gjennomgripende betydning i reindriften, skal lese Nils Oskals og Nils Mikkel Saras analyser som også bygger på deres egen erfaring fra reindriften (Oskal, 1995, Sara, 2013). Det muntlige historiske materialet er opplagt utfordrende for rettssystemet. Det utfordrer både logistikk, metodologi og ressurser. Gjennom mange års feltarbeid i samiske miljø har jeg likevel møtt jurister på feltarbeid, blant annet Kirsti Strøm Bull og Øyvind Ravna.

Jussens fravær og kanskje fremmedhet for reindriften og annen samisk næringsutøvelse, stiller store krav til forskningsmiljøene som har en naturlig plass der næringene utøves (Strøm Bull, 2004). Tilstedeværende forskning kan bli en styrke for samisk kultur og næringsutøvelse, mens fraværet lett blir deres akilleshæl.

Jeg har oppfattet at det samiske kildematerialets egenart representerer en betydelig utfordring for det samerettslige fagmiljøet som ønsker det høyere opp på den juridiske dagsorden.

Litteratur:

Eriksen, K.E og Niemi, E: *Den finske fare: Sikkerhetspolitikk og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*, Universitetsforlaget, 1981

Nergård, Jens-Ivar: *Dialoger med naturen*, Universitetsforlaget, 2019

Nergård, Jens-Ivar: *The Sámi Narrative tradition, Cosmopolitans on the Arctic Tundra*, Routledge, London and New York, 2022

Oskal, Nils: *Det rette, det gode og reinlykke*, (doktoravhandling) Universitetet i Tromsø, 1995

Oskal, Nils (et.al.): *Lars Hætta og Anders Bær. Erindringer. Samiske beretninger om Kautokeinopprørets bakgrunn, etikk og moral*, Orkana Akademisk, 2019

Pedersen, Steinar: *Et samisk syn: Arven fra norsk nasjonalisme i Finnmark*, Kronikk i Aftenposten 7. mai 2004

Sara, Mikkel Nils: *Siida ja Siiddastallan/ Å være en siida- om forholdet mellom siidatradisjoner og videreføringen av siidasystemet/ Being a siida- on the relationship between siida tradition and continuation of the siidasystem, Doktoravhandling, UiT Norges arktiske universitet, 2013*

Strøm Bull, Kirsti (et.al): *Reindriften i Finnmark. Rettshistorie 1852-1960*, Cappelen Akademisk Forlag, 2004

Tvete, Baard: *Skolebøker for samiske barn i Norge. Fra Thomas von Westen til i dag*. Upublisert avhandling, Trondheim, 1955

Turi, Johan: *Min bok om samene. Muitalus sámiid birra, 'CállidLágádus*, 2011